

Ю. І. Грибнік,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ.

ПРОЦЕСИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ І МЕТОНІМІЗАЦІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ГЕОДЕЗІЇ ТА КАДАСТРУ

У статті досліджено мовні явища метафори та метонімії як невід'ємні процеси творення та розвитку термінології геодезії та кадастру. Визначено головні види і моделі метафоричних та метонімічних конструкцій, які є продуктивними у досліджуваній терміносистемі.

Ключові слова: метафора, метонімія, значення слова, переносне значення, детермінологізація.

У статье исследованные языковые явления метафоры и метонимии как неотъемлемые процессы образования и развития терминологии геодезии и кадастра. Определены главные виды и модели метафорических и метонимических конструкций, которые являются продуктивными у исследованной терминосистеме.

Ключевые слова: метафора, метонимия, значение слова, переносный смысл, детерминализация.

The article deals with the linguistic phenomena of metaphor and metonymy as integral parts in the process of the terminology of geodesy and cadastre formation and development. The main types and patterns of metaphoric and metonymic constructions which are productive in the terminological system under the study are considered in the article.

Key words: metaphor, metonymy, meaning of the word, figurative meaning, determinologization.

Сучасний етап розвитку мовознавства та термінознавства характеризується підвищенням інтересом до дослідження семантичних процесів, які відбуваються в межах галузевих термінологій. Як відомо різні терміносистеми, до яких також належить галузь геодезії та кадастру, перебувають у безперервному процесі розвитку та змін, який значною мірою спирається на новітні способи національного термінотворення, одним із яких є вторинна номінація. Метафора та метонімія як основні її різновиди, завжди перебували у полі зору вітчизняних та зарубіжних мовознавців, таких як: Ю. В. Агеєва, Р. І. Алексєєва, Д. В. Василенко, М. Л. Гаспаров, Л. М. Дудок, Л. В. Івіна, Л. А. Ліпіліна, В. В. Петров, А. Е. Сєдов, А. В. Суперанська, С. В. Харченко, Д. Н. Шмельов, Р. О. Якобсон, G. Lakoff, M. Johnson, та інші [1, 2, 4, 5, 11].

У фаховій мові геодезії та кадастру можна виділити дві узагальнюючі групи способів творення нових лексичних одиниць, а саме: 1) морфологічні способи, які включають афіксацію, основу і словоскладання, утворення термінологічних словосполучень та аббревіацію; 2) неморфологічні способи словотворення, до яких належать: а) перехід одних частин мови в інші (морфологічно-синтаксичний); б) злиття словосполучень у слова (лексико-синтаксичний);

в) зміна значення слова (лексико-семантичний).

Одним із продуктивних способів термінотворення аналізованої мовної системи є лексико-семантичний, що і зумовлює актуальність даного дослідження. За допомогою цього способу відбувається перетворення одного із значень загальноживаного слова в окреме термінологічне значення.

Метою вивчення є опис, класифікація та виокремлення особливостей метафоризації та метонімізації у фаховій мові геодезії та кадастру.

Завданням є визначення основних видів та моделей термінів-метафор, а також термінологічних одиниць, утворених на основі метонімії, які найчастіше вживаються в аналізованій фаховій мові.

Поширеність семантичного способу творення лексем в досліджуваній галузі (як і будь-якій іншій) пояснюється тим, що геодезичних понять значно більше, ніж слів для їх номінації. Унаслідок творення термінів способом вторинної номінації відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й навантаження цілком новим лексичним значенням, якого до цього часу ця лексема не мала. У такому випадку слово, яке стало основою для виникнення нового терміна, продовжує функціонувати у своєму попередньому значенні [3, с. 63].

Процес лексичної термінологізації відбувається за допомогою двох семантичних процесів – метафоризації та метонімізації. Під метафорою розуміють появу нових, переносних значень слова на основі схожості об'єктів за зовнішнім виглядом чи формою [10, с. 80]. Акт метафоричної творчості лежить в основі формування нових значень слів, розвитку системи термінології та емоційно-експресивної лексики. Метафора є багатим аспектом явищем. На думку Д. Лакоффа та М. Джонсона, вона пронизує все наше щоденне життя і виявляється не тільки в мові, алей в мисленні та дії. Поняттєва система, у межах якої думає і діє людина, є метафоричною за своєю сутністю [7]. Теорія метафори зазнала значних змін в останні роки нашого століття і стала розглядатися не як художній прийом або троп, а як засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення та спосіб створення мовної картини світу. Мовознавці акцентують увагу на розумінні метафори як форми наукової думки, в основі якої є схожість екстралінгвальних понять про об'єкти дійсності [4, с. 92].

Сучасні лінгвістичні дослідження дозволили розкрити різні сторони метафори, зокрема, було доведено, що у процесі термінотворення метафора вказує на певну схожість і виконує функцію перекодування природного знака в мовний знак [4, с. 94]. Метафора у термінології геодезії та кадастру є явищем закономірним. Метафоричний термін являє собою складну структуру, в якій фіксуються знання про об'єкт, що позначається, та сукупність певних семантичних ознак, наприклад: shaded area – заштрихована частина карти (метафора побудована на асоціативному порівнянні зовнішнього вигляду у природі та картографії).

У межах досліджуваної терміносистеми можна виділити такі види термінів-метафор:

1) ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду: **knee of curve** – закрут кривої; **leg** – ніжка (штатива); **skeleton map** – схематична карта;

2) ті, які виникають за схожістю розмірів: **pencil of rays** – пучок збіжних променів; **draw of eyepiece** – окулярне коліно;

3) ті, які виникають за схожістю форми: **bull's-eye level** – круглий рівень; **egg-shaped spheroid** – витягнутий еліпсоїд обертання; **eyepiece tube** окулярна трубка;

4) ті, які виникають за схожістю місця розміщення: **left-hand edge** – західна замкова частина (карти), **right-hand edge** східна замкова частина (карти), **ceiling** – гранична висота, **heel** – п'ятка (рейки).

В результаті структурно-семантичного аналізу лексики геодезії та кадастру було виявлено найбільш частотні моделі слів, які утворюються на основі метафори:

1. Noun+Noun: source map – карта покладена в основу складання, **proof line** – контрольна лінія, **cliff work** – зображення рельєфу, **ice point** – точка замерзання, **master sheet** – польовий оригінал (карти), **key station** – опорна точка, **health status** – технічний стан апаратури супутника. В таких структурах метафоричному переосмисленню може підлягати один або обидва компоненти,

2. Adjective+Noun: steady orbit – стаціонарна орбіта, **positive orientation** – пряме орієнтування, **false origin** – зміщений початок координат, **peak value** – максимальне значення, **raw value** – не виправлене значення, **frigid zone** – полярна зона, **fresh grid** – сітка нової системи координат, **bad mistake** – груба помилка, **separate observations** – незалежні спостереження.

1. Participle I + Noun: aiming rule – візирна лінійка, **reading scale** – відлікова шкала, **filtering operation** – відбір інформації, **parking orbit** проміжна орбіта.

2. Participle II + Noun: fixed point – опорна точка (на місцевості), **emitted frequency** – передана частота, **broken ground** – пересічена місцевість, **simulated observations** – дані спостереження отримані на моделі, **striated surface** – пересічена місцевість.

Метафоричне переосмислення значення загальноживаних слів не пов'язане зі зміною логічного обсягу значення оскільки те коло спеціальних понять на позначення яких використовується загальноживане слово не набуває нових ознак. Із безлічі різноманітних ознак виокремлюють ту, яка стає основою метафоричного перенесення. Найчастіше це найпомітніша ознака предмета чи об'єкта, що є суб'єктивною істотою для мовця тобто сприймається ним яскравіше і психологічно домінує над іншими [5, с. 195]. По суті, матеріал дає підстави стверджувати, що для метафоричної номінації термінів геодезії часто використовують слова-антропоніми, такі як: **body**, **eye**, **hand**, **hair**, **head**, **foot**, **leg** та інші, наприклад: **body of water** – елементи гідрографії на карті, **birds-eye perspective** – вид із висоти пташиного польоту, **free-hand drawing** – креслення від руки, **arrowhead** – вістря стрілки, **footscrew** – піднімальний (елеваційний) гвинт), **hairspring** – пружинний циркуль-вимірвач, **active leg** – активна ділянка маршруту.

Таким чином слово є метафорою у тому випадку, коли воно не втрачаючи попереднього зв'язку з денотатом, одержує новий зв'язок з новим денотатом [5, с. 210]. **Смислотвірна парадигма метафори** – це комплексна системо твірна одиниця, яка формує сукупності дериватів мотивованих тим самим словом у різних терміносполученнях. Іменникові властива найвища різнобічна метафорична продуктивність. Зокрема термін **point** – точка, місце у геодезії містить метафоричну зміну значення, яка ґрунтується на подібності функції і викликає в нас асоціацію, що пов'язана з певним об'єктом, чи місцем розташування об'єкта: **angular point** – вершина кута, **astronomical point** – астрономічний пункт, **compass point** – штрих поділки компаса, **moving point** – ізоцентр астрономічний пункт [5, с. 213].

Роль метафори полягає в тому, що вона надає термінові яскравої образності, яка дозволяє заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики. Утворення термінів способом метафоризації передусім зумовлене тим, що геодезичні назви формувалися на основі народних узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу.

Таким чином в результаті аналізу терміносистеми геодезії та кадастру було виявлено, що:

1) метафоричність даної термінології виявляється, як правило, у словосполученнях, або в термінах з двома і більше основами, а не в одноосновних термінах;

2) найчастіше зустрічаються терміни метафори, ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду, розмірів та форми чи побудовані на основі слів-антропонімів.

В процесі утворення геодезичної термінологічної і нетермінологічної лексики використовується також **метонімічний перенос**, який здійснюється на основі суміжності двох речей, їх поєднання у просторі або часі. При цьому змінюється не тільки річ, але й саме поняття [4, с. 101]. На думку С. В. Харченка в результаті метонімії з'являються нові значення слова на базі суміжності їх ознак [10, с. 80]. Метонімічний спосіб перенесення відбувається не за подібністю (як у метафоричному), а за суміжністю понять, інакше кажучи, слово, що є назвою одного предмета чи явища, вживається для позначення іншого предмета чи явища, який перебуває з першим у взаємозв'язку.

Метонімія – стилістична фігура, яка позначає семантичний процес де форма мовної одиниці «переходить» з одного референта на інший на підставі тієї чи іншої суміжної ознаки [5, с. 213]. Тому метафора – це передусім семантичний зсув у значенні, а метонімія – семантичний зсув у референції [5, с. 214]. Хоча обидва процеси і є знаковими перенесеннями, проте метонімія ідентифікує предмет свого позначення, а метафора характеризує його.

У когнітивному аспекті метонімія є одним із способів ментального засвоєння дійсності та виступає пізнавальним механізмом, який дає змогу людині переходити у своєму усвідомленні від часткового до загального, від конкретних явищ навколишньої дійсності до абстрактних узагальнень. **Метонімічні процеси** ґрунтуються

на перенесенні назви за часовою і просторовою суміжністю, із процесу на результат, із властивості на кількісний показник, з процесу на предмет, із процесу на властивість, із матеріалу на виріб із цього матеріалу, з родового поняття на видове [3, с. 64]. Для творення англійських геодезичних термінів найбільш поширеними є такі види метонімічного переосмислення слів, а саме:

Процес – предмет: **push-pull rule** – рулетка, **pickup** – сенсор, датчик; **layout** – побудова, **cover** – покриття;

Процес – результат процесу: **beat** – коливання маятника, **excursion** – коливання атмосфери, **pass point** допоміжна точка на аерознімку, **orbit relaxation** – релаксація орбіти, **misfit** – невідповідність; **valuation** оцінка (вартості);

Властивість-кількісний показник: **humidity** – вологість, **weight** – вага, **value** – об'єм, **intervisibility** – взаємовидимість, **strength** жорсткість (геодезичної мережі), **height** – підвищення.

Метонімічні перенесення в англійській геодезичній термінології здійснюються в багатьох випадках на такому типі перенесення назв як **частина – ціле**, наприклад: **stereometry** – стереометрія – розділ геометрії і процес вивчення фігур у просторі, а також їх властивостей; **chorography** – розділ географії, який використовує описові методи в аналізі характерних рис місцевості та сам процес топографічного опису місцевості; **map production** галузь виробництва, а також роботи, пов'язані із виготовленням карт.

До метонімічних утворень також відносяться назви винаходів, задач, приладів, функцій, законів, проєкцій, утворених внаслідок перенесення ім'я вченого чи дослідника на його відкриття. У функції термінів можуть виступати прізвища винахідників та інженерів чи науковців. Переосмислення власних імен зустрічається у таких термінах геодезії та кадастру: **Ganzen's problem** – задача Ганзена, **Gan's generator** – Генератор Гана, **Doppler's effect** – Ефект Доплера, **Laplace's function** – Функція Лапласа, **Brewster's angle** – Кут Брюстера, **Bonne's projection** – Проекція Бонна, **Braun's projection** – Проекція Брауна, **Stokes function** – Функція Стокса.

Таким чином, згідно з традиційною думкою між смислами існують зв'язки за подібністю (метафоричні зміни значення) і за просторовою і часовою суміжністю (метонімічні зміни значення). Як стилістична фігура метафора виконує образну і дійову функції мовлення. Метафора розглядається як засіб переосмислення знайомих назв у процесі найменування фрагментів навколишнього світу. Вона спрямована на заповнення лексичних лакун або на характеристику та більш глибоке проникнення до сутності вже відомих об'єктів. Метафора притаманна усім мовам і усім епохам, охоплює різні аспекти мови і виявляється в усіх її функціональних різновидах [4, с. 93]. Метонімія як механізм створення нових лексичних одиниць геодезичної справи менш поширена у порівнянні з метафорою, тому що вона спирається на стійкі, реальні, завжди обмежені зв'язки з поняттями, предметами та явищами. Переважно за допомогою метафори та метонімії утворюються полісемні терміни, де підставою для кожного наступного «перенесення» слугує початкове загальномовне значення слова і далі вже закріплене термінологічне [5, с. 205].

Отже, перспективою подальшого дослідження виступає більш детальний аналіз терміносистеми геодезії та кадастру у плані виявлення в ній нових груп та моделей термінів, утворених в результаті таких явищ як метафора та метонімія, що буде доволі корисним у перекладацькій, термінологічній та лексикографічній практиці.

Література:

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминологии: учебное пособие по спецкурсу / Л. М. Алексеева. – Пермь, 1998. – 120 с.
2. Барабанова О. А. Деякі аспекти деривації термінів гірництва / О. А. Барабанова, О. В. Колган // Проблеми української термінології: [збірник наукових праць]. Відповідальний редактор Л. Полога. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – № 675. – С. 3–6.
3. Булик-Верхола С. З. Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / С. З. Булик-Верхола // Вісник: Проблеми української термінології № 620. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 62–65.
4. Василенко Д. В. Військова лексика англійської мови ХХ початку ХХІ століття: монографія / Д. В. Василенко. – Горлівка : Вид-во ГДШМ, 2009 – 220 с.
5. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р. І. Дудок – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2009. – 358 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Центр «Академія», 2001. – 368 с.
7. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафори, котрими ми живем: пер. с англ. Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Стоянова І. Ф. Лексико-семантична система англомовної травматологічної термінології: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Ф. Стоянова. – Одеса, 2007 – 12 с.
9. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность. Изд. 3-е. / А. В. Суперанская. – М. : Издательство ЛКИ, 2008 – 288 с.
10. Харченко С. В. Науково-технічна термінологія: навч. посібник. / С. В. Харченко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ – друк», 2009. – 112 с.
11. Заблоцький Ф. Д., Заблоцька О. Ф. Англійсько-український геодезичний словник. За ред. Б. Є. Ричара / Ф. Д. Заблоцький, О. Ф. Заблоцька. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 360 с.
12. Геодезичний енциклопедичний словник / За редакцією Володимира Літинського. – Львів : Євросвіт, 2001. – 668 с.